

ІННОВАЦІЙНА ТЕОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Ю. БАЖАЛ, *кандидат
економічних наук*

Теоретична і практична нерозробленість реальних шляхів переходу до ринкової економіки зумовлює невдачу перших спроб демонтажу адміністративно-командної системи. У зв'язку з цим дуже важливо принципово відповісти на запитання, чи таке становище є переважно наслідком опору старого новому, чи все ще не знайдено нову модель управління, яка визначала б ефективну саморегуляцію господарської системи, а не її руйнування.

Створюється враження, що реформа здійснюється методом кібернетичного «чорного ящика»: добирають набори вхідних параметрів, очікуючи потрібну реакцію господарської системи на виході. Але чи вистачить часу дібрати потрібний набір? Напевно, ефективніше звернутися до пізнання внутрішнього устрою цього «чорного ящика», тобто визначити об'єктивні закономірності розвитку економічної системи і на цій основі дати рекомендації щодо її вдосконалення. Розв'язання такого завдання — це функція економічної теорії.

Перехід до ринку розуміється поки що тільки в плані створення інститутів ринку: приватних власників, вільних цін, бірж праці, товарів, цінних паперів, відповідної банківської системи і т. п. Однак питання про те, як все це повинно функціонувати, потопає в упевненості, що «ринку сам все вирішить». Тим часом достатньо подивитися на історію розвитку ринкової економіки, щоб побачити важливість економічної теорії, яка обслуговує ефективний розвиток ринкової системи господарства.

Теорією, яка відіграє першорядну роль у сучасних досягненнях провідних індустріальних країн світу і заслуговує на те, щоб лягти в основу концепції нашої економічної реформи, є інноваційна теорія економічного розвитку. Згідно з нею, саме особливості науково-технічного прогресу в першу чергу зумовлюють характер основних економічних процесів на тривалому проміжку часу. В нашій країні розробка і застосування цієї теорії поновлюються після більш як шістдесятирічної перерви. Тому важливо спочатку докладніше розкрити її генезис і співвідношення з

пануючою в нашій країні весь цей період концепцією ролі науково-технічного прогресу (НТП).

Інноваційна теорія сформувалася як одна з теорій економічного циклу. Причому закінченого вигляду вона набула тільки в середині ХХ століття. До цього часу НТП ще не розглядався більшістю вчених як основний фактор циклічного та інституціонального економічного розвитку. Тривалий час економічна думка вбачала причину коливань ділової активності в психології «купця-капіталіста», ненажерливість якого постійно порушує баланс попиту і пропозиції, призводячи до різких піднесенень і крутих руйнівних криз у розвитку промисловості і торгівлі.

Теорія марксизму про взаємодію продуктивних сил і виробничих відносин, вплив цієї взаємодії на надбудовні процеси в історичному масштабі є, мабуть, однією з перших наукових спроб простежити вплив НТП на конструкцію господарського механізму. К. Маркс, розглядаючи історичну роль машин і великої промисловості, показує і безпосередній вплив цього процесу на розвиток організаційних форм праці. Проте він вбачав у цьому тільки прагнення капіталістів до посилення експлуатації трудящих, що призводить до кризи і соціалістичної революції.

Відтворювальний підхід до аналізу нерівномірності процесу розвитку економіки під впливом НТП, застосований К. Марксом, було використано відомим українським ученим-економістом М. І. Туган-Барановським. Він вважав Росію не готовою до соціалістичної революції, був віднесений до «захисників капіталізму» і фігурує в наших підручниках тільки як об'єкт критики. Тим часом його праця «Промислові кризи в сучасній Англії, їх причини і вплив на народне життя», видана в Санкт-Петербурзі в 1894 р. і перекладена потім німецькою (1901 р.) і французькою (1913 р.) мовами, вважається на Заході класичною¹. Наприклад, Е. Хансен називає її віхою в розвитку економічної теорії, першою сучасною науковою працею, яка цілком присвячена промисловим циклам, джерелом нової течії економічної думки, яка сформувала теорію Дж. Кейнса².

М. І. Туган-Барановський насамперед проаналізував різні підходи до пояснення циклічного характеру розвитку виробництва і прийшов до висновку, що перешкодою для безперервного кумулятивного розвитку виробництва є не стільки зовнішні обмежувальні фактори, скільки внутрішні властивості економічної системи, які неможливо породжують циклічність її розвитку. Ці внутрішні властивості визначаються циклічною закономірністю відтворення основного капіталу країни. Такий висновок було зроблено як на основі теоретичних побудов (використовуючи метод схем відтворення К. Маркса), так і на основі скрупульозного аналізу особливостей розвитку промисловості Англії. Він показав, що «...промисловий цикл цілком відтворюється ціною заліза: в міру погашення торгівлі зростає і ціна заліза — криза і реакція виражаються загибеллю цієї ціни. Чим же пояснюється ця залежність? Тим, що залізо — найважливіший матеріал, з якого споруджуються машини, інструменти, рейки, кораблі і взагалі знаряддя виробництва та транспорту. За попитом на залізо і його ціною можна робити висновок про розширення основного капіталу країни»³.

Новаторство висновків визначалося тим, що вони формували нову

¹ Див.: Туган-Барановский М. Промышленные кризисы. Очерк из социальной истории Англии. 2-е, совершенно переработанное, издание. С.-Петербург, Издание О. Н. Поповой, 1900, 335 с.; Кондратьев Н. Д. Михаил Иванович Туган-Барановский. В кн.: Истоки (Вопросы истории народного хозяйства и экономической мысли). Вып. 2. М., «Экономика», 1990, с. 268.

² Див.: Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход. М., вид-во іноземної літератури, 1959, с. 376.

³ Туган-Барановский М. Промышленные кризисы, с. 158.

теорію ринку, яка відрізнялася від панівних трактувань Сея, Сміта, Рікардо, Сісмонді, Робертуса, Маркса⁴. М. І. Туган-Барановський доводить, що в розумінні законів капіталістичного світу не можна керуватися здоровим глуздом, якій підказує, що виробництво є засіб для споживання, а це сприймалося теоретиками як аксіома. Теорія ринку М. І. Туган-Барановського була несподіваною для сучасників. «Не споживання управляє виробництвом у капіталістичному суспільстві,— пише він,— а виробництво управляє споживанням. Періодична зміна припливів і відпливів промисловості викликається не законами споживання, а законами виробництва. Не тому виробництво розширюється в роки піднесення, що в цей час зростає споживання; навпаки, споживання саме тому і зростає в цей час, що розширюється виробництво»⁵. Тільки завдяки Дж. Кейнсу такий висновок знайшов широке визнання. Але не будемо забувати, що кейнсіанство називали революційною теорією.

Дана теорія ринку не позбавлена інтересу і для нас при формуванні ринкових відносин: адже ми якраз і намагаємося проводити інвестиційну політику з метою зростання безпосереднього споживання і одержуємо... спіраль інфляції, яка розкручується, тобто прямо протилежні результати.

Теорія циклу М. І. Туган-Барановського пояснювала, чому існують окремі періоди, протягом яких спочатку нагромаджуються великі маси позичкового капіталу, які не знаходять собі застосування, а потім відбувається бурхливе їх інвестування. Але виникає запитання, в які види основного капіталу інвестується вільний грошовий капітал? На нього, приймаючи естафету від М. І. Туган-Барановського, відповідають дослідження Артура Шпітгофа⁶. Головним, що інтересно для нас і сьогодні, є висновок про те, що фаза піднесення в циклі не може бути викликана одним лише тиском позичкових капіталів. Вона зумовлюється головним чином результатом «притягання», а не «підштовхування». Силою «всмоктування» позичкових капіталів є наукові відкриття та технічні вдосконалення. Тому фаза піднесення може закінчитися не тільки в результаті скорочення пропозиції вільного капіталу, який шукає інвестиційних можливостей, але і вразі падіння ефективного попиту на реальний капітал. Ці дві взаємодіючі причини визначають основу циклічного розвитку. Імпульс до інвестування виникає з потреби у виробництві машин та устаткування, викликаних новими технічними вдосконаленнями та винаходами, ринками збуту. Відкриття та технічні досягнення розширюють «відро капіталоутворення» і викликають настійну необхідність його заповнення. Місткість «відра» визначається вимогами технічного прогресу. Але як тільки ця місткість наповнюється, всяке додаткове утворення нового капіталу швидко стає марним, гранична ефективність капіталу рухається до нуля, інвестування припиняється, розквіт уривається.

А. Шпітгоф доповнив теорію М. І. Туган-Барановського поняттям механізму заповнення інвестиційного вакууму, що утворюється в результаті технічних винаходів та відкриття нових територій. Але НТП є імпульсивним. Цей процес описав Й. Шумпетер, який тим самим начебто завершив лінію, розпочату М. І. Туган-Барановським, і сформулював цілісну інноваційну теорію, яка стала праматір'ю інноваційних концепцій, розроблених потім західними економістами. Він став автором теорії циклу, яка ґрунтується на законах розвитку інноваційного процесу, а саме відповідно до особливостей економічної поведінки підприємців-нова-торів, що протистоять як антитеза іншому типу господарського суб'єк-

⁴ Див.: Туган-Барановский М. И. Основы политической экономики. Спб. 1909, с. 686-724.

⁵ Туган-Барановский М. Промышленные кризисы, с. 174.

⁶ Виклад теорії А. Шпітгофа див. у зазнач. книзі Е. Хансена.

та — «просто господарям». Характер дії цих двох типів є зовсім різним, як різним є вміння працювати за звичним і новим планом⁷.

Принциповим положенням теорії Й. Шумпетера, яке відрізняє її від теорії А. Шпітгофа, є висновок про те, що «нове, як правило, не виростає із старого, а з'являється поруч із старим, витісняє його і змінює всі відносини таким чином, що виникає необхідність у специфічному процесі «розміщення»⁸. Тому «піднесенню» передують структурна перебудова, а наступний розвиток — це не просто продовження попереднього, а новий розвиток, який породжується іншими умовами і почасти іншими людьми⁹.

Наступним найважливішим пунктом теорії Й. Шумпетера є пояснення причини, з якої нові виробництва і відповідно підприємці-новатори з'являються не безперервно, а відразу у великій кількості («стадом»). Вся справа в тому, що поява нових виробництв взаємозв'язана. Цей зв'язок зумовлюється тим, що прорив нового спочатку здійснюється невеликою кількістю підприємців-новаторів, які володіють особливим талантом бачення і реалізації нових шляхів, а також силою характеру для подолання могутньої протидії інерції традицій. Поява одного чи кількох таких підприємців полегшує появу інших, які, в свою чергу, сприяють появі третіх і т. д. Таким чином, «поява одного процвітаючого підприємця викликає появу не просто ще кількох, а дедалі численніших і менш кваліфікованих підприємців»¹⁰. Причому, Й. Шумпетер вважає, що підприємець-новатор як такий не «знаходить» і не «створює» нових можливостей. Останні існують самі по собі, нагромаджуються з надлишком і навіть пропагуються пресою. Але без підприємця вони не можуть реалізуватися, тому функція його якраз і полягає виключно в тому, щоб реалізувати їх. Ось чому не треба змішувати «тип» і «поведінку» підприємця та винахідника¹¹.

Особливе місце в світовій економічній теорії зайняла розробка Й. Шумпетером поняття нововведення чи інновації. Останній термін став загальноприйнятою категорією в світовій економічній літературі. Інновації, за Й. Шумпетером, — не просто нововведення, а нова функція виробництва. Це — зміна технології виробництва речей, яка має історичне значення і є необхідною. Інновація становить стрибок від старої виробничої функції до нової. Великі інновації викликають створення нових підприємств і нового устаткування, але не кожне нововведення, нове виробництво є інновацією.

Великий вплив на концепцію Й. Шумпетера мала праця учня М. І. Туган-Барановського — відомого російського ученого М. Д. Кондратьєва з емпіричного дослідження довгочасових циклічних коливань розвитку економічних процесів. М. Д. Кондратьєв виявив наявність «довгих хвиль» кон'юнктури з періодом, близьким до 40—60 років, який прямо визначається характером науково-технічного прогресу. Це дослідження знайшло наукове визнання в усьому світі, а виявлені довгі хвилі дістали ім'я Кондратьєва¹².

Актуальність даного питання сьогодні пояснюється тим, що розгортання науково-технічної революції підтверджує висновок інноваційної теорії про вирішальну роль інновацій у циклах економічного розвитку. Сучасні автори провели докладні статистичні дослідження інноваційних

⁷ Див.: Ш у м п е т е р Й. Теория экономического развития. М., «Прогресс», 1982, с. 180.

⁸ Див.: т а м ж е, с. 369.

⁹ Див.: т а м ж е, с. 390.

¹⁰ Т а м ж е, с. 405.

¹¹ Див.: т а м ж е, с. 184-185.

¹² Див.: К о н д р а т ь е в Н. Д. Проблемы экономической динамики. М., «Экономика», 1989, 202 с.

процесів, розгорнутих у часі¹³. Всі вони підтверджують тісний зв'язок виробничих циклів з характером виникнення і поширення інновацій.

Наведена лінія розвитку економічної теорії переконливо показує роль НТП у формуванні не тільки інститутів, які безпосередньо зв'язані з розвитком науки і техніки, але й господарської системи в цілому. Адже що таке економічні цикли? Це розвиток всієї системи організації праці, структури виробництва, податкової і фінансової політики, нарешті всіх інституційних форм держави. Існує багато теорій, які пояснюють дані цикли впливом інших факторів, ніж інновації, більш звичних і зрозумілих — капітальними вкладеннями, врожайми продовольчих культур, особливостями грошового обігу, демографічного розвитку, динамікою банківського процента, особливостями споживання і розподілу доходу. Всі ці фактори важливі, і мову можна вести про їх співвідпорядкованість за ступенем впливу на цикл. Проте значення інноваційних теорій полягає насамперед у тому, що ними безумовно доведено — стан НТП не наслідок, а причина змін механізму господарювання.

На відміну від викладеного, в СРСР управління НТП формувалося відносно самостійно і незалежно від реформ загального механізму господарювання. В цій окремості приховуються джерела багатьох причин, які гальмують НТП у нашій економіці. Коріння такого становища, яке зберігається і досі, сягає в далекі 30-і роки і практично невідоме сучасному читачеві.

Концептуальна парадигма управління НТП у СРСР сформувалася на початку 30-х років у горнилі процесів прискореної індустріалізації. Її генезис зв'язаний з ім'ям М. І. Бухаріна. Для розуміння поглядів М. І. Бухаріна на проблему управління НТП, які в кінцевому підсумку втілилися в діючу і досі організаційну модель, слід насамперед мати на увазі дві обставини, які формували ці погляди. Перша — це першочергове значення НТП у теорії історичного матеріалізму. Друга — історичний момент формування концепції управління НТП М. І. Бухаріним, а саме — на фоні найжорстокішої кризи (1929-1933 рр.) капіталістичної економіки.

Судячи по працях того часу, М. І. Бухарін уважно стежить за економічною літературою Заходу періоду кризи, часто її цитує. З цих джерел постає вражаюча антивиробнича та антитехнічна спрямованість розвитку. М. І. Бухарін узагальнює явища кризи насамперед з позицій НТП. Руйнівна сила кризи, пише він, — «настільки величезна, її катастрофічний характер, який особливо підкреслено попередніми гімнами на честь «процвітання», настільки різкий, що ділки трестів повинні вживати поспішних заходів до штучного руйнування продуктивних сил. Вони затоплюють запаси товарів, вони штучно скорочують посіви пшениці і бавовни, вони гасять доменні печі, вони скорочують і виробництво засобів виробництва, і виробництво засобів споживання. Вони вдаються до нечуваних хитрощів і виявляють величезну винахідливість у справі придушення продуктивних сил»¹⁴.

М. І. Бухарін формує чотири пункти, які пояснюють те, що відбувається: 1. Капіталістичні продуктивні сили прийшли у якнайбільше зіткнення з купівельною спроможністю мас, звуженою тим самим капіталістичним розвитком. 2. Капіталізм став кайданами дальшого технічного прогресу. Він розкладається. 3. Капіталісти свідомо починають душити

¹³ Див.: Mensch G. Das Technologische Patt, Innovationen überwinden die Depression. Umschau Verlag, Frankfurt am Main. 1975; Duijn van J. J. The long wave in economic life. London, Allen Unwin, 1983; та ін.

¹⁴ Бухарін Н. И. Избранные труды: История и организация науки и техники. Л., «Наука», 1986, с. 34.

дальше просування техніки. 4. З'явилися вже потворні паростки ідеології технічного регресу¹⁵.

На фоні такого становища в капіталістичних країнах М. І. Бухарін формує концепцію управління НТП у СРСР. «В нас знято кайдани капіталістичного режиму, і тому в нас не може бути принципових суперечностей між тенденціями технічного розвитку та економічною шкаралупою суспільства. Навпаки, завдяки правильній політиці партії та її керівництва, ми рухаємося вперед з величезною швидкістю»¹⁶. «Всі економічні причини (тиск потреб, зростання ефективного попиту, тимчасове недовиробництво, панівна позиція робітничого класу, відсутність безробіття) женуть криву техніки вгору»¹⁷.

У такій постановці питання про суть управління НТП при соціалізмі немає місця проблемі сприйнятливості виробництва до науково-технічних досягнень і взагалі особливої проблеми стимулювання НТП. Залишається тільки правильно організувати і націлити цей стрімкий потік науково-технічної творчості на пріоритети, які визначаються партією. Згідно з такими уявленнями будується і логіка організаційних форм. Це логіка організації армії, з її суворою ієрархією і співвідпорядкованістю. М. І. Бухарін саме таким чином визначає схему науково-технічного обслуговування промисловості від верху до низу: від НДІ до цеху, до робочого місця.

На заводах створюється спеціальний підрозділ — науково-технічна служба, яка об'єднує в єдине комбіноване ціле лабораторії, конструкторські бюро, бібліотеки, бюро технічних досліджень і т. д. Ця служба повинна стати провідним цехом заводу, який визначав би весь хід технологічного процесу. На рівні головку рекомендується те саме — зібрати в один кулак всю діяльність, зв'язану з НТП. Науково-технічна служба головку повинна включати всі НДІ, проектні, конструкторські та інші організації галузі. Пропонується таке положення, «щоб науково-технічна служба, з інститутом на чолі, визначала течію основних потоків технологічного процесу так, як ЦАДІ визначає виробничий процес в авіа- та в авіаотробудуванні».

Виділяється (на тих самих принципах) організація міжгалузевих теоретичних інститутів. Пропонується: 1. Розвивати в них теоретичні праці, ретельно стежити за закордонними досягненнями. 2. Всі ці інститути централізувати в НДС НКТП. 3. Забезпечити повну єдиноначальність в управлінні цими інститутами: НДС є їх єдиний «господар». 4. Забезпечити погодження тематики всіх інститутів через планові конференції. 5. Створити при НДС систему міцно поставлених на ноги наукових асоціацій. 6. Забезпечити зв'язок головних інститутів з галузевими. 7. Запропонувати НДС забезпечувати погодження праць інститутів НКТП з Академією наук та іншими позанаркоматськими закладами¹⁸. На цій платформі реально стоїть будівля організації та управління НТП у нашій країні аж до сьогодні. Це особливо важливо знати (і усвідомити) у зв'язку з перебудовою, з переходом на ринкові відносини. Тому що повернення до ринку — це повернення до природних економічних процесів, які описуються інноваційною теорією.

Ми були включені в світовий інноваційний процес шляхом змагання у воєнному протистоянні двох систем. Але інноваційний процес у нашій країні йшов на дуже вузькому фронті і за рахунок великого перевищення ресурсів. Тому він не виконував головної своєї функції — не прискорював зростання добробуту народу. Як такий, що направляє згори за рахунок централізованих команд, він позбавлявся головної сво-

¹⁵ Див.: Бухарін Н. И. Избранные труды, с. 35-36.

¹⁶ Там же, с. 354.

¹⁷ Там же, с. 43.

¹⁸ Див.: там же, с. 394-396.

єї опори і носіїв — маси новаторів-підприємців. Тому на низовому рівні управління сформувалося індиферентне інноваційне економічне середовище, яке виштовхувало чергові нововведення ініціативних винахідників.

Здійснюючи активний пошук нових шляхів управління народним господарством, не можна концептуально залишатися на тих поглядах початку XX століття, які всі численні проблеми організації господарського життя зводили до загальносоціологічних формул розвитку суспільно-економічних формацій. Точно так само недостатньо одного проголошення і введення ринку. Вся економічна теорія XX століття — це пошук форм і методів протистояння негативним стихійним процесам ринкових відносин і водночас пошук засобів акселерації позитивних сторін свободи господарської творчості.

Яким же чином при конструюванні нового господарського механізму необхідно враховувати загальні закономірності інноваційного процесу? Почасті відповідь на це запитання дає передовий досвід розвинутих країн, де ці закономірності максимально враховуються. Ми намагаємося його копіювати, але нерідко не бачимо всіх причин і зв'язків виникнення тієї чи іншої організаційної форми, а тому не одержуємо очікуваного ефекту. У цьому зв'язку розглянемо в найзагальнішому вигляді деякі основні висновки інноваційних теорій стосовно до проблеми створення сприйнятливої до НТП економічного механізму господарювання в сучасних умовах. Якщо розглядати даний момент з точки зору його місця на хвилі циклу економічного розвитку, то, очевидно, ми перебуваємо в стадії затяжної кризи. Проте цей період передуює нижній поворотній точці хвилі. Тому важливо подивитися, які процеси зумовлюють цей поворот до піднесення, що робити для його здійснення.

Перше, на що треба звернути увагу, — це стрибкоподібний перехід від старого до нового технічного базису виробництва в кризовій фазі циклу. Саме в цей період виникає нове поряд із старим. На цьому також треба зробити наголос — не перехід старого в нове, а стрибок, співіснування нового і старого технічного базису. Тому економічна політика повинна бути відповідним чином диференційована. Для розвитку нових виробництв, які визначають майбутнє обличчя промисловості, необхідно є пріоритетна шкала податків і пряма фінансова підтримка. При найбільш налагоджених ринкових відносинах, як показують Й. Шумпетер та Г. Менш, природно перевага віддається поліпшуючим інноваціям, а не кардинальним базовим, які є і більш ризикованими, і більш дорогими. Впровадження принципово нового — це особливий акт, який вимагає неординарних зусиль і неординарних людей. Тому даний процес у наших умовах потребує не сильного вольового управління у вигляді команд, а сильної підтримки з боку держави тих, хто нову справу успішно розпочинає.

В цьому плані для нас є дуже показовим приклад Японії, яка після війни і на початку 50-х років перебувала в дуже схожому економічному стані. Своє сходження по схилу «економічного дива» Японія проходила в суворій відповідності з висновками інноваційних теорій. Початок технологічного стрибка проходив при всемірній підтримці з боку держави методом, який пізніше названо «лазерним променем». Це означає, що початкові технологічні стрибки здійснювалися в невеликій кількості галузей, які довели свою потенціальну конкурентоспроможність, з наступним поширенням інноваційного процесу у шир.

Так, у 1951 р. уряд Японії ввів систему субсидування імпорту найновішого верстатного устаткування (оплата 50 % вартості). І до того ж він взяв на себе оплату 50 % витрат вітчизняних виробників такого устаткування. Післявоєнна ситуація сприятливо склалася для виробників швейних машин, але не всі галузі змогли відповідно розгорнути свою діяльність. Надавалася також інша допомога центру успішним іннова-

торам, особливо в боротьбі на зовнішніх ринках. Випуск та експорт швейних машин збільшився в кілька разів. Прокладеним шляхом пішла спочатку промисловість по випуску фотоапаратів, а потім і годинникова промисловість. При цьому зростання виробництва та експорту було кратним. Відпрацьовані управлінські прийоми дали аналогічний ефект потім в усіх базових галузях промисловості. Основною рисою, яка характеризує ці успіхи, за оцінками японських економістів, є «батьківське піклування» з боку уряду¹⁹.

Наведений підхід може здатися схожим на наші традиційні методи забезпечення пріоритету, наприклад в оборонній промисловості, коли економічний бік виробництва держава «бере на себе». Проте тут принцип відмінність полягає в тому, що в Японії та в інших розвинутих країнах допомога надається: 1) самостійно діючим на свій страх і ризик підприємцям-новаторам; 2) ця допомога дістається тим, хто реально забезпечує потрібний результат, хто зумів створити конкурентоспроможний товар. А в нас у ролі підприємців-новаторів виступає вузький командний прошарок управлінців, які прямо не зв'язані з результатами і мають мотивацію дій, яка виключає ризик. При ринкових відносинах підприємці-новатори — це численний прошарок людей, які прагнуть до успіху, яким держава лише допомагає, а не командує ними. І перемагає не той, на кого впав вибір урядового чиновника, а той, хто забезпечив кращий результат.

Тут ми підійшли ще до одного висновку інноваційних теорій — про те, що нові виробництва і підприємці-новатори, які їх очолюють, з'являються «стадом», яке схильне до швидкого розмноження. Причому, якщо першопрохідці, яких мало, звичайно заявляють про себе у фазі кризи — до нижньої поворотної точки циклу, то поворот і піднесення якраз зумовлені процесом швидкого «розмноження стада». В нас це одне з найхворобливіших місць. Наші «маяки» — керівники-новатори не мають успішних послідовників. Наприклад, щось не чуто про ефективне повторення досвіду відомих директорів: Кабаїдзе, Чабанова, хірурга Федорова та ін. Вони в себе блискуче організують справу і в міру можливості її розширюють, але про «стадо», яке б виникло завдяки їм, говорити не доводиться. Те саме з імпортом світового технічного та організаційного досвіду. Побудований італійцями «ВАЗ» не став каталізатором вітчизняної автомобільної промисловості, яка десятирок років після цього не розширювалася; імпорт передових технологій легкої і харчової промисловості не викликав «бум» наслідування і розширення їх виробництва в країні. Як видно вже по цих характерних прикладах, ми ніяк не можемо в інноваційному процесі пройти нижню поворотну точку циклу. Окремі вітчизняні та імпортовані технології-чемпіони ніяк не можуть перерости в масові.

Таким чином, однією з найважливіших функцій створюваного нового господарського механізму повинно бути стимулювання дифузії нових технологій, виробництв, організаційних методів. Для цього повинні бути передбачені відповідні правові, фінансові, матеріальні, кадрові, інформаційні та імпорتنі можливості. І не можна допускати минулої помилки, коли весь цей процес управлявся «з гори», а правильніше сказати — насаджувався. В тім-то й сенс, щоб сприятливі можливості для початку вигідної справи (є зразок, приклад), які надаються державою, міг використати будь-який бажаючий економічний суб'єкт. Не у всіх вийде, але ті, хто зможе організувати справу, і будуть переможцями.

Загальновідомими є факти непередбаченості місця та часу появи революційних відкриттів, так само точно не можна передбачити і харак-

¹⁹ Див.: Цуру С. Конец японского «экономического чуда». М., «Прогресс», 1981, с. 54—83.

тер їх технічного втілення і поширення. Наприклад, наприкінці 50-х і в 60-х роках успішні інновації втілювалися в масштабних технічних засобах. НТП характеризувався зростанням одиничної потужності агрегатів, гігантською водотоннажністю танкерів, літаками типу «аеробус». Відповідно навколо великих компаній концентрувалася наука. Тепер ера інформатизації, і, за оцінками експертів, понад 90 % засобів нової технології у США створюється дрібними фірмами чи незалежними винахідниками²⁰. У США зареєстровано всього понад 18 млн. фірм, з яких лише 0,3 % мають чисельність зайнятих понад 500 чол., а 95 % — це фірми з кількістю зайнятих до 20 чол.²¹. Тому керівництво інноваційним процесом спрямоване тепер не на точкове стимулювання обраних, як у нас, а на створення умов, за яких паростки нового повинні зійти на широкій ниві масового пошуку, будуть помічені і вирощені на благо суспільства.

Однією з найскладніших і найсуперечливіших сторін економічного механізму є фінансова політика. В цьому відношенні висновки інноваційних теорій, з одного боку, одностайні відносно характеру дій у районі нижньої поворотної точки кризи, але з іншого — є прямо протилежними тим, які здійснюються в нас. Йдеться про нагромадження вільних грошей (позичкового капіталу) як фінансового забезпечення інноваційного процесу. Нагромадження таких вільних коштів також повинно припадати на фазу кризи, а їх широке використання (кредитування) паралельно з дифузєю інновацій — на фазу піднесення. Інакше кажучи, зростаючий інвестиційний банківський кредит у нове виробництво та в інші інновації — є тактика проходження нижньої поворотної точки циклу.

Нагромадження вільних коштів у нашому народному господарстві йде повним ходом. Кошти фондів розвитку виробництва підприємств з 1985 по 1988 р. зросли у 8 разів — з 16 млрд. до 129,9 млрд. крб.²². Це стосується і валютних нагромаджень — до середини 1990 р. на рахунках підприємств нагромадилося 2,3 млрд. крб. у вільно конвертованій валюті, в населення — 260 млн. таких карбованців²³. З позицій інноваційних теорій — це сприятливий факт для антикризової політики. Проте до нижньої поворотної точки кризи ми не наближуємося, оскільки цей фінансовий ресурс стихійно орієнтується на споживання. Тому основна проблема сучасного грошового ринку — це пошук форм і методів для направлення вільних фінансових ресурсів підприємств і населення на прискорення інноваційного процесу. А уряд проводить прямо протилежну політику — шукає методи «зв'язування» вільних грошей у непродуктивній формі. Деякі вчені навіть серйозно говорять про те, як вилучити «зайві» гроші для того, щоб їх спалити (!). Такі заходи ніяк не можна назвати «антикризовими», вони кризу якраз заморожують шляхом розкручування інфляційної спіралі.

Звичайно, треба усвідомлювати, як складно в наших реальностях пустити ці гроші на ефективне інвестування НТП. Але саме це і треба зробити, розробивши в рангу надзвичайних заходів (аж до оголошення високогонорарного міжнародного конкурсу) відповідну комплексну урядову програму, яка передбачала б і стимули, і матеріальні ресурси, і інституціональні заходи, що забезпечують динаміку інноваційного процесу. На користь такого підходу переконливо свідчить міжнародний досвід країн, які стартували до піднесення з кризової фази розвитку економіки. Це — і Японія, і ФРН, і Південна Корея та ін. Загальновідомими є дуже високі норми нагромадження в цих країнах на фазі крутого підне-

²⁰ Див.: «Плановое хозяйство» № 10, 1989, с. 67.

²¹ Див.: «Коммерсант» № 7, 1990, с. 7.

²² Див.: Г а й д а р Е. О благих намерениях. «Правда» від 24 липня 1990 р.

²³ Див.: Р а с т о р г у е в В. Рубль, наш бедный родственник. «Комсомольская правда» від 26 липня 1990 р.

сення після подолання нижньої поворотної точки їх економічного циклу.

Важливою характерною рисою розгортання інноваційного процесу в сучасних умовах є розвиток інфраструктури. Інфраструктура нового технічного базису також повинна бути якісно іншою. Це стосується і транспорту, і зв'язку, особливо інформаційних технологій, і я б суди включив систему освіти, а також трансфер науково-технічних знань.

Наприклад, сучасна інформаційна тканина суспільства, яка визначає нову НТР, є немислимою і була б у край неефективною без розвинутих інформаційних сіток банків даних. За образним висловом професора О. І. Ракитова: комп'ютери без інформаційних сіток — це наче кран без водопроводу. Він наводить приклад інформаційної сітки США з медицини та юриспруденції. Державна комп'ютеризована бібліотечна система медичного пошуку та аналізу (МЕДЛАРС) включає 20 баз даних, зв'язаних з терміналами більш як 4 тис. медичних закладів по всій країні. Спеціалісти можуть підключитися до неї з оселі. Бібліографічний блок цієї системи містить відомості про п'ять мільйонів публікацій, які нагромаджувалися з 1966 р. Така інформація збирається з 3200 журналів, що публікуються в США і 70-ти зарубіжних країнах. Доступ до бази даних цілодобовий, враховуючи, що нею активно користуються практичні лікарі при складних діагнозах. Такі самі банки даних існують з усіх основних видів людської діяльності²⁴. У Західній Європі для вчених та інженерів до 1991 р. повинно бути завершено створення інтегрованої системи інформаційно-обчислювальних сіток, яка б перетворювала діючі неоднорідні системи автономних сіток 19 країн в єдине інформаційно-обчислювальне середовище. Вартість проекту 4 млрд. єкю. Інтегрована європейська сітка повинна забезпечити необмежений доступ користувачів до її інформаційно-обчислювальних ресурсів²⁵.

Стан справ з інформаційним середовищем на Україні дуже поганий. Не кажучи вже про доступні комп'ютерні обчислювально-інформаційні сітки, звичайні бібліотеки з точки зору сучасних вимог не витримують жодної критики. Сучасна бібліотека — це далеко не тільки банк книг і журналів, це банк інформації, повної, систематизованої, опрацьованої, приготованої для споживання з найменшими втратами часу. Це, нарешті, найважливіший фактор прискорення НТП. Розуміння питання таким чином переводить бібліотечну сітку з розряду пам'яток культури в елемент науково-технічної революції. Тому відповідний підхід потрібен і до її розвитку. В неї треба вкладати кошти точно так само, як і в будь-який інший пріоритетний напрям НТП.

Найважливішим рушієм сучасної науково-технічної революції є система освіти. Роль цього фактора в динаміці розвинутих країн особливо зросла останнім часом. Це знаходить підтвердження в численних дослідженнях даного явища.

Наприклад, дослідження Міжнародного інституту системного аналізу, присвячені вивченню взаємозв'язку економічних, технологічних та соціальних факторів розвитку різних країн підтвердили положення інноваційних теорій про те, що саме інновації є основою економічного механізму довгої хвилі. Причому, як свідчить керівник цих досліджень професор І. Міллендорфер, для сучасних умов вирішальну роль відіграє продуктивність праці кваліфікованих робітників²⁶.

²⁴ Див.: Ракитов А. И., Булатов Ю. М. Компьютер перед лицом закона.

«НТР: проблемы и решения» № 19, 1987, с. 4.

²⁵ Див.: РЖ. 20Е. Научно-технический прогресс. Интеграция науки с производством. Организация и финансирование научно-исследовательских работ. № 5, 1990, реф. 5Е97.

²⁶ Див.: Меньшиков С. М., Клименко Л. А. Длинные волны в экономике. М., "Международные отношения", 1989, с. 238-239.

Аналогічний висновок одержало Бюро технологічних оцінок конгресу США в результаті дослідження та аналізу змін у різних аспектах американського життя під впливом нових технологій за останні 15 років. Як принциповий фактор збільшення ефективності економіки, що має загальнонаціональну значущість, виділено інвестиції в систему освіти і підготовки кадрів²⁷. Поки що питання реформи освіти перебувають на периферії нашої перебудови, тоді як їх треба вирішувати в першу чергу. Перетворення господарського механізму без рішучих перетворень системи освіти неможливе саме через вирішальну роль НТП в сучасному розвитку.

Таким чином, недооцінка висновків інноваційної теорії про вирішальний вплив НТП на характер економічного розвитку, отже і на зміст економічної політики, призводить до багатьох помилкових підходів при здійсненні кардинальної реформи управління народним господарством у нашій країні. Без урахування особливостей розвитку НТП на різних фазах циклу економічного розвитку важко сформувати господарський механізм, який забезпечував би прискорення НТП і виведення народного господарства з фази кризи. Елементи господарського механізму, який конструюється, повинні бути в першу чергу налагоджені під таку її функцію, як сприйнятливість виробництва до НТП, і допомагати створенню сприятливого економічного середовища для активної науково-технічної діяльності будь-яких економічних суб'єктів.

²⁷ Див.: Technology and the American economic transition: choices for the future. Technol. Forecast and Soc. Change. № 3, 1988, с. 225-226.